AHISKA BÖLGESİ VE TÜRKLÜK*

Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Takdim

Türk basınında Ahıska ve Ahıska Türkleri konusunda yazılmış ilk ilmî yazılar, merhum Hocamız Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun kaleminden çıkmıştır. Bu yazılardan birini sayfalarımıza alıyoruz. Ahıska Türkleri konusunda bize ilk bilgileri veren, önümüzü açan ve yolumuzu aydınlatan bu yazıyı merhum Hocamızın vefatının 8. yılında rahmete vesile olması dileği ile önemine binaen okuyucularımıza takdim ediyoruz.

Bizim Ahıska

482 yılından kalma bir kaynakta adı **Ak-Eska** ve **Dede Korkut Kitabı**'nda **Ak-Sıka** biçiminde anılan Ahıska, çok eski bir Türklük bölgesidir. Burası, Kars'ın Göle ilçesinden doğan Kür Irmağı'nın solunda ve yukarı kesiminde bulunup Kars ilimizin kuzeyine düşer. MÖ. 665 yıllarında Kür-Aras boylarına yerleşen Saka (İskit) Türklerinin Gogarlar boyunun yurdu içinde olduğundan Strabon'dan başlayarak klasik yazarların andığı *Gogar-en* ve *Kukar'k* (Gogar-lar) eyaletinden sayılmıştır. Kıpçak/Kumanların 1177'de Gürcistan'da ordunun başına geçmelerine kadar burası Gogarlar'ın Sami-Solge (Üç Ok) oymağından **Orbelliler** adlı ordu başbuğları hanedanının ilbeğliği elinde kalmıştır.

1068'de Selçuklu **Alparslan**'ın fethettiği Ahıska ve Tiflis kesimleri, Eski Kıpçak/Kumanlar denilen ve 1118-1124'te Kafkaslar ötesinden gelip Kür ile Çoruk boylarına yayılan yeni Ortodoks olan Türkler eline geçmiş ve Eski Kıpçak boy ve oymakları buralara yerleşmiştir. 1195'te yine Kıpçak Ovası (Deşt-i Kıpçak) ülkesinden gelen ikinci büyük Kıpçak göçleri sırasında Kür boylarına ve daha çok Gence-Şirvan bölgelerine komşu kesimlere yerleşen Kıpçak/Kumanlara da Yeni Kıpçak/Kumanlar deniliyordu. Bagratlı Tamar (1184-1212) çağında Erdebil, Tebriz ve Ahlat ile Trabzon önlerinde görülen yaman savaşçı ve atlı Apkaz-Gürcü ordu birlikleri, işte bu iki takım (Eski-Yeni) Kuman/Kıpçak erleriydi. Sarışın ve insan güzeli olduklarından mezhepdaşlarının adıyla *Gürcü güzeli* deyiminin doğmasına sebep olmuşlardı.

İranlıların ilk çağında, 1267/8 yılında, şimdi üzerinden devlet sınırı geçen **Posof** ilçesinden Ahıska'ya doğru akan Cak Suyu'na adını veren ve bu suyun sağında bulunan **Cak Kalesi**'nde ocaklı olarak yaşayan Kıpçaklı I. Sargis, Tebriz'de Abaka Han'dan Gürcistan Atabeki unvanını alarak Çoruk (Artvin) ve Yukarı Kür (Ardahan, Ahıska, Azgur, Ahılkelek) bölgesinin İlbeği oldu. Atabekler sülâlesini kurdu.

Ana dilleri Kıpçak Türkçesi olduğundan bugün Artvin ilimizle Kür boyundaki beş ilçemizin Gagawan/Gogarlı ve Çin-Çavat (Çin/Kaşgar ilinden gelme Çavaklar) diye anılan en eski halkı da Kuman/Kıpçak ağzıyla konuşur. On iki hayvanlı millî takvimle ay adlarını da Kırımlı ve Dağıstan Kumukları ile Karaçay-Balkarlar gibi söylerler. 1921'de sınırımız ötesinde kalan Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin yerli Türkleri de bu ağızla ve eski biçimine daha çok bağlı olarak konuşurlar: *Dedey* (dede), *babay* (baba), *abay* (aba/abla), *derey* (dere), *orağ-ay* (orak ayı/temmuz), Çuruk-ay (çürük ay/ağustos), *bögrüm-ay* (yellerin böğürerek estiği ay/eylül), şarab-ay (ekim), çoç*ka* (domuz yavrusu), ***sıga*** (Kumanlardan Rusçaya sınga/zanga diye geçen kızak), *tulup* (tulum), *batır*/*badır* (bağatır/bahadır),

* Bu yazı daha önce ***Türk Kültürü*** *dergisinde (Sayı: 87, Ocak 1970) çıkmıştır.*

ban (birinci şahıs zamiri: ben-bana sözümüzün kökü), *gâliyér* (geliyor) gibi…

Ahıska, Ardahan, Artvin kesimlerinin İlbeğleri olan bu Kıpçaklı Atabekler (1268-1578), 310 yıl Ortodoks olarak buraları idare ettiler ve İlhanlı, Calayırlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi Müslüman Türk hükûmetlerine bağlı yaşayarak hep Gürcistan Bagratlıları ve İmeret (Kutayıs) ile İber (Tiflis) Gürcülerinden ayrı durdular. Başkentleri Ahıska olan Atabeklerden 16 Bek gelmiş ve bunlardan 2 Baka (bak/berk, güçlü), 1 Akboğa (1391-1451), 1 Badur (1466-1475), 1 Mirza-Çabuk (9 aydan önce, çabuk doğduğu için) gibi 5 öz Türkçe (5 Gorgora, 2 Sargis gibi Hıritiyan, 2 Keyhusrev, 2 Manuçehr gibi İran) ad almıştır.

Atabekli Mirza Çabuk (1502-1516), **Trabzon** Sancakbeği Şehzade **Yavuz** Selim'e kılavuz olarak Osmanlı ordusunu 1509 yazında **Kutayıs** üzerine götürmüş ve buranın fethine hizmet etmiş; 1514 Çaldıran gidişi ve dönüşünde de Osmanlı ordusuna azıklar vermiştir. **Kanunî**, bundan sonra İran'a (Safevî Türkmen Devleti'ne) meyleden Atabeklerden 1551'de **Ardanuç** ve **Ardahan**'ı aldırtmış; 9 Ağustos 1578 Çıldır Savaşımız üzerine de **Ahıska** ve **Ahılkelek** kesimleri fethedilince İslâm dinine giren Atabekler, *ocaklık* olarak Çıldır Eyaleti merkezi Ahıska'da Beğlerbeğilik etmişlerdir.

1878'de çoğu Bursa'ya göçen ve birtakımı **Artvin** kesiminde kalan, Ahıska'daki geniş mülkünü bırakmayan (Maden Mühendisi ve I. Dönem Ardahan Mebusu Osman Server Atabek gibi), Atabekler adlı çok kalabalık eşraf aileleri de bunların torunları olarak Moskof ve Gürcü savaşlarında Türklük için büyük yararlıklar göstermişlerdir. Son olarak 16 Mart 1921 **Moskova Muahedesi**'ne göre ordumuz 1921 sonlarında Ardahan'a çekilirken son Atabek ailesi de ordumuzla birlikte 16 kızaklı bir göçle çoluk çocuğunu Ardahan'a getirmiş ve Ahıska'dan ayrılmıştır.

Şark Serdarı Lala Mustafa Paşa'nın 1578'de *tahrir* ettirip Çıldır Eyaleti merkezi yaptığı **Ahıska**, 250 yıl boyunca Anadolu'nun en kuzeydoğu bölgesi olarak çok şenlenmiş; birçok bilgin ve şairler yetiştirmiştir. Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmed Paşa, *selâtin camileri* örneğinde Ahıska'da 1570'te büyük bir sanat eseri olan **Ahmediye** Medresesi ile güneydeki Köroğlu Dağı'ndan gelen Tekepatlatan adlı güzel soğuk suyun aktığı çeşmeleri yaptırmıştı. Hacı Ahmed'in torunlarından Atabekli Küçük İshak Paşa'nın, Ahmediyeleri yapan Ahıskalı ustalara 1775-1784'te yaptırdığı **Doğubayazıt**'taki İshakpaşa Camii ve Sarayı, Külliyesi, bize Ahıskalı Türk mimarların ne üstün ve Selçuklu üslûbuna bağlı ustalar olduğunu göstermektedir.

1801'de Daryal yoluyla, 'Hıristiyan Gürcistan'a yardım etmek' yaygarasıyla gelip Tiflis'e yerleşen Moskoflar, kısa zamanda Ortodoks Gürcülerin nefretini kazanmıştı. Böyle iken Ruslar, kan ve ateşle, Gürcistan'dan başka Gence, Şirvan ve Bakü'yü da istilâ etti. 1807-1812'deki Türk-Rus Savaşında ilk defa Moskoflar, 1809-1811 yıllarında Ahıska/Çıldır Eyaletimizin Ahılkelek kalesine saldırdılar ve Ahıska'ya baskın yaptılarsa da yerli Türklerin de himmetiyle bozuldular.

Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı.

Kıpçak Atabeklerinin tahtı Posof-Cak Kalesi.

1828-1829'daki ordusuz ve donanmasız zamanımızda Tiflis'den saldıran Ruslar, 1828 Temmuzunda Kars'ı işgalden sonra, zalim başkumandanları General Paskeviç idaresinde Ahıska'yı kuşattılar. O zaman şehirde 50 bin Türk vardı ve anıtları, hayratı, han ve çarşıları ile burası çok mutlu ve bayındır bir Osmanlı/Anadolu beldesiydi. Askerimiz azdı; kadınlı erkekli Ahıskalılar, yağlı paçavralarla şehri yakan Ruslara karşı destanlar yaratarak boğaz boğaza şanla vuruştular, ateşler içinde yanarak ve temiz kanlarını dökerek şehid oldular: 28 Ağustos 1828'de Ruslar, yüz karası bir zaferle çoluk çocuk 40 bin ahalinin şehid düştüğü Ahıska'yı ele geçirdi. Ahıska, o günden beri bir daha eski şenlik ve nüfusunu bulamadı. 29 Eylül 1829 Edirne Muahedesi'yle Ahıska/Çıldır Eyaletimizin kuzey kesimi: Ahılkelek, Hırtız, Azgur, Bedre, Cecerek, Ahıska, Koblıyan adlı 7 sancağımız 'savaş tazminatı' yerine Moskoflara bırakılarak Erzurum, Muş, Kars, Bayazıt ve Ardahan kesimleri işgalden kurtarıldı.

İşte, başına gelenlere ana çizgileriyle dokunduğumuz Ahıska, 1853-1854'te Ardahan'dan aşan ordumuza yediden yetmişe yardımcı olarak Rus garnizon ve karakollarını basmış; ordumuz çekilince de yeniden göçerek Kars-Erzurum bölgesine geçen halkı ile Türkleri seyrelmiştir. Ruslar, göçen Türk köy ve mahallelerine Ermeni ve Gürcüleri yerleştirerek Türkleri azlığa düşürmeye çalışmıştır.

Böyle iken 1917'de ihtilâl yüzünden geri çekilen Rus birliklerinin elinden Azgur Boğazı'nı keserek silâhları alan **Ahıska Türkleri**, Ermeni ve Gürcülerin muhtemelsaldırışlarına karşı silâhlanmış, başlarına Hukuk ve Ziraat tahsili de yapmış bulunan Maden Mühendisi Atabekli **Osman Server** (Atabek) Beği (1886-1962) geçirerek bir 'Türk alayı' kurmuşlardır. 1918'de Borcom Boğazı'ndan top ve tüfekle saldıran Gürcistan kuvvetlerini bozmuşlar; Eyuplu Deli **Halid Bey** idaresinde gelen 3. Fırkamızı, Nisan 1918'de sevinç gözyaşlarıyla bağırlarına basmış ve şanlı albayraktan hasretliklerini almışlardır.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne göre ordumuz 1914 sınırımız içine çekilirken de Ahıska ve Ahılkelek adlı iki sancak hâlinde, merkezi Kars olan yerli geçici hükûmet/**Millî Şûra** Teşkilâtımıza katılmışlardır. Millî Gürcistan Hükûmeti, Haziran 1918'deki Batum Muahedesi'yle bu iki sancağı resmen Türkiye'ye bırakmakla buradaki Türk çoğunluğunu ve haklarını kabul etmişlerdi.

13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgali üzerine Millî Şûra dağıtılırken, Gürcüler de Ahıska ve Ahılkelek'ten başka Ardahan'ı bile düzgün ordu birlikleriyle işgal ettiler. Fakat dağlarda ve geçitlerde Ahıskalı mücahitler Gürcülere kan ağlattı. Ne yazık ki yeni Türkiye'mizin ordusunu da Şubat 1921'de bağrına basan ve son kurtuluş umudu parlayan Ahıska, 1918 Trabzon Muahedesi'ne rağmen, (Mart 1918 Brest-Litovsk Muahedesi'yle Bolşevik Rusya'nın Osmanlılara bıraktığı Batum, Acara, Çürüksu ile birlikte), 16 Mart 1921 Moskova Muahedesi'ne uyularak anavatandan koparılıp Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tiflis vilâyetine bağlandı. Hem de kâğıt üzerinde de olsa 'Acara Muhtar Cumhuriyeti'ne bile bağlanıp Türklük ve İslâmlık hukuku korunamadı!